

ВАСА РЕШПЕКТ

I

Знате где је Св. Андреја? Св. Андреја, мала варошица, лежи на десној обали Дунава, између Будима, Вишеграда и Острогона², столица најсилнијих мађарских краљева Матије Корвина³ и оца Великог Лајоша⁴, Роберта⁵, и острогонских примас-патријарха.

Диван предео! Пред варошицом „мали Дунав“, то јест рукав Дунава; пред очима плодним селима посејана ада, преко, даље, „велики Дунав“, а тамо опет остаци развалине римског каменитог моста за прелазак римских легиона. За леђима варошице и с лева бока све сами виногради и дивне планине, које се са вишеградским шумама сучељавају. Ту краљ Матија и други краљеви ловили су брзоноге кошуте и јелене. Па онда она лепа долина између Св. Андреје, Помаза⁶ и Будима⁷, као амфитеатар⁸ дивовски, а у суседству древни, бели Будим, град са чувеним купатилима.

¹ Српска варошица у средњој Мађарској, на Дунаву, око 20 км северно од Будимпеште, прво седиште патријаршије после досељења Срба у Јужну Угарску (1690); родно место Јакова Игњатовића, који је у овом свом роману, и у другима, нарочито у „Вечитом младожењи“, живо приказао живот српског грађанског друштва – његов успон и пад у овом културном и економски веома напредном центру Срба у некадашњој Угарској, у првој половини 19. века.

² Градови у Мађарској, на Дунаву, узводно од Сентандреје.

³ Мађарски краљ од 1458. до 1490. године, син Јанка Хуњадија; добар војсковођа; заштитник књижевности и уметности.

⁴ Мађарски краљ (1342–1382), син краља Карла I Роберта, ожењен Јелисаветом Котроманићевом, највећи је мађарски владар у средњем веку; отео од Срба Мачву, а Хум (данашња Херцеговина) добио у мираз; његова држава је обухватала земље између Балтичког, Црног и Јадранског мора.

⁵ Мађарски и хрватски краљ (1301–1342), из анжујске династије, врло енергичан владар.

⁶ Српско село, у Мађарској, на 4 км јужно од Сентандреје.

⁷ Саставни део данашње мађарске престонице Будимпеште; налази се на десној, и брдовитој, обали Дунава, док је Пешта на левој обали, која је равна.

⁸ Позоришна зграда у којој се у кругу или полукругу степенасто дижу седишта изнад позорнице; слушаоница полукружног и степенастог облика.

Преко од Будима, опет, Пешта. Кад се попнеш на врх планине Орловача, видиш преко плава Дунава модре магловите брегове Ваца⁹, а од стране вишеградске како Дунав савија и спешу срцу Угарске. Св. Андреја – Вишеград, Вишеград – Св. Андреја, то су сестра и брат, али близанци. И радост и жалост су делили. У слави видели су савремене дивове, у жалости заједно су стењали и судбу оплакивали. После славе Роберта и Лајоша насташе бурна времена по удову Лајошеву, Јелисавету¹⁰, ћер босанског краља, и кад дође отимач престола кнегиње Марије, Карло од Драча¹¹, њега убије Форгач, и у Св. Андреји, у латинском манастиру, дух испусти. Али у оно доба још није постојала Св. Андреја, но само леп предео са манастиром.

II

Још мало, па ће бити два столећа како се српски народ у Србији поче кретати да би се од турског ига ослободио. Патријарх Чарнојевић¹² извуче из Србије тридесет и седам тисућа породица, с којима се у Угарској насели. Сви који су се иселили, задржали су веру да ће се својим оружјем, помоћу ћесарске војске, опет у своју драгу стару отаџбину повратити. Оставили су Метохију, Стару Србију, алем камен српске круне, изнели су силно благо и оружје; остала је најкраснија српска земља пуста; ослабили су српски народ и бацили су ослобођење васцелог српства за које столеће уназад.

И опет се нису вратили. По Угарској раштркали су их тамо и амо. Језгро, богаштина, бачена је у Св. Андреју, Будим и околину. Патријарх са тисућама

⁹ Град у Мађарској, на левој обали Дунава, северно од Сентандреје.

¹⁰ Кћи босанског краља Стевана Котроманића II (1319–1335) и жена мађарског краља Лајоша I Великог.

¹¹ Угарско-хрватски краљ од 1385. до 1386. године; после смрти краља Лајоша I, попео се на мађарски престо помоћу хрватског племства, али је већ идуће године погинуо од завереника.

¹² Пећки патријарх, који је, због сарадње са аустријском војском, која се тада морала повлачити испред Турака, превео један део Срба из јужних крајева Србије (Косова и Метохије) у јужну Угарску, данашњу Војводину (1690. године), где су Срби добили извесне верске и културне повластице; прво седиште патријарха било је у Сентандреји.

Срба оснује варош Св. Андреју, као нов Енеј¹³, али Троја¹⁴ паде, а српски се Рим не подиже.

Патријарх после оде и стани се у српском Сиону¹⁵ у Карловцима, али вредни Срби у Св. Андреји за кратко време сазидаше куће, подигоше седам црква и школу, све са красним иметком, искоренише планинске шуме и створише винограде, где роди салаксија, малвасија и нектар, прави синови дичне Метохије. Трговина поче цвасти. Св. андрејски патрицији нису лени; они су познати по трговима Липијске¹⁶ и Кракове¹⁷; Пешта купује на св. андрејској пијаци робу – Пешта, онда још слабачка у трговини. А Св. Андрејац поносит, у кругу породичном, у храму као и на јавним местима поје: „Ми же Сентандрејци, цијелог света славни!” Леп предео, богаштина, лепо вино, красна вода. Шта хоћеш више?

Сан српски жени усредсредео се у Св. Андреји. Св. Андреју увек су звали, па и сад зову Сентандрејом; но ништа не смета што је први слог „сент“, јер и Сентомаш је „сент“, па му опет ништа не фали. Дакле, нека буде: „Сентандреја“, „Сентандрејци“. И паки, ми же Сентандрејци, цијелог свијета славни!

И, доиста, могао је поносит бити Сентандрејац. Ту ти је било великих трговаца, знаменитих војника, чиновника ваљаних, владика и екселенција. Само погдеокојег да споменемо. Ето ти два владике, арадског и темишварског, два Авакумовића¹⁸, оба екселенције. Ето ти фелдцајг-мајстора Радивојевића¹⁹,

¹³ По грчкоримској легенди, тројански краљевић и јунак, син краља Пријама и богиње Афродите, који се, после пропасти Троје, спасао и, после многих пустоловних доживљаја на путовању по мору и копну, дошао у Италију, оженио се Лавинијом, ћерком краља Латина, и основао државу из које је, доцније, настало Римско царство.

¹⁴ Некадашњи град у Малој Азији, на улазу у Дарданеле, познат по Тројанском рату, када су га Грци опседали 10 година и најзад га заузели лукавством (помоћу дрвеног коња у којем су били сакривени грчки војници) и спалили.

¹⁵ Тако се називао Јерусалим (по брду у њему, на коме се налазио Соломонов храм).

¹⁶ Лајпциг, град у Немачкој.

¹⁷ Град у Пољској.

¹⁸ Два брата из тадашње угледне сентандрејске породице Авакумовић, од којих је један, Авакум, био аустријски мајор и учествовао у ратовима против Наполеона у Италији, а доцније живео у Сентандреји; био је веома културан човек и писао песме, под утицајем тадашње италијанске поезије.

¹⁹ Позната сентандрејска породица. Један од њих, барон Павле Радивојевић, аустријски генерал, био је главнокомандујући у борбама против Наполеона у северној Италији.

бранитеља Тиролске против Бонапарта²⁰ и доцније ломбардијског командера²¹. Ето ти другог Радивојевића, који се са шаком Срба против тисућа Турака брани, и кад су му царски следеће фишке дали, и кад се већ пуцати не може, а он, као Леонида²² или Хајдук Вељко, славно пада. Јесте ли чули за младог гренацхусарског официра Радубицког²³, коме су, кад је постао обрлаћман, сви у оно доба певали: „Виват, виват, галант, Радубицки обрлаћмант!“ и који је доцније у бици код Ваграма²⁴, два'ест и осам година млад, јуначан потпуковник, на челу својих уланских ескадрона на душмана јуришући погинуо: пресече га топовско ђуле преко пола и прекиде као Хајдук Вељка! А јеси ли чуо када је код Улме²⁵, код капитулације ђенерала Мака, надвојвода Фердинанд д' Есте²⁶ са тридесет ескадрона кроз француску војску пројуришао, продерао, ко је у тој опасности надвојводу штитио и све ударце француских коњаника од надвојводске главе испарирао? То је био Живко вахтмајстор, прави Сентандрејац. И док је год после тога живео, био је у Будиму код надвојводе до век, при свакој парадии у његовој ђенералштапској свитии. Па шта да рекнемо о мајору Авакумовићу, који је знао на флаути и хегедама лепо свирати, да му се и у Италији чудиише, а покрај тога био је изврстан песник, тако да све оне красне српске љубавне песме које су пре осамдесет година певане, од њега произлазе. Па каквих је било ту још ваљаних људи у осталим сталежима!

²⁰ Наполеон I Бонапарта (1769–1821), велики француски војсковођа, државник и цар, који је водио ратове против свих великих сила у Европи и увек побеђивао; у походу на Русију, 1812. године, претрпео први већи неуспех и отада побеђиван код Лајпцига, у Немачкој (1813) и, дефинитивно, код Ватерлоа, у Белгији (1815); после тога је протеран на острво Свету Јелену, где је и умро, 1821. године.

²¹ Ломбардијско одликовање витеза.

²² Славни спартански краљ, који је 480. год. пре н. е. херојски бранио Термопилски кланац у Грчкој, од Персијанаца и погинуо заједно са својих 300 Спартанаца.

²³ Аустријски официр, учествовао у ратовима против Наполеона и погинуо у бици код Ваграма.

²⁴ Место у Аустрији, близу Беча, где је Наполеон победио аустријског надвојводу Карла.

²⁵ Град у Немачкој, на горњем Дунаву, где је Наполеон (1805) победио аустријску војску под заповедништвом генерала Мака, који се предао.

²⁶ Један од чланова италијанске кнежевске породице која је од 13. до 19. века владала италијанским градовима Фераром, Моденом и Ређијом.

III

Сентандрејци су одвајкада врло гостољубиви. Седам цркава, свака има свој храм, и онда онамо долазе господа и сељаци да прославе. Особито Храм Преображенија на гласу је у Преображенској цркви, и многи долазе из Пеште и Будима; дођу чак из доње земље, Бачке, Баната и Србије. Већ уочи Преображенија многи се странци показују и великолепно бденије посећују. Други дан, то јест о храму, бива дупком пуна црква.

Тако једне године на Преображеније, баш 6. августа по старом, стече се силан народ. Дан што може бити леп: чисто азурско небо, топло, али без припеке. У цркви служи се света литургија. Црква пуна. Који онде места нема, тај је у порти, и онде се чује служба. Један младић, прави Сентандрејац, у порти разгледа плоче што мртве покривају. Пред вратима надесно једна плоча. Клекне, па на њој чита: „Зде почиваеѝ рабъ Божий²⁷ С... О..., поживе летъ 87 г. 17...”

Остало изглађено. Један Србијанац, у антерији и димлијама, стоји до њега и пита га ко ту лежи.

– Мој дед – рече – живео 87 година, а ја бог зна хоћу л’ половину доживети. Он је дошао из Србије са оцем, под Чарнојевићем, као дете, са још два брата. А ко сте Ви?

– Ја сам Јанаћ Сарајлија, трговац из Београда. Дошао сам у Пешту трговине ради, мало код Милоша. Тако се звао у Пешти један трговац.

– Па, где сте одсели и где ћете ручати?

– Тамо у биртији.

– Ви сте данас мој гост.

– Евала!

Сад јеванђеље читају, прангије пуцају, Србијанац се једнако крсти, моли се богу.

После службе, Сентандрејци хватају госте. Ту странац не сме у биртију; сваки дочепа једног, два или више гостију, па с њима својој кући. Треба и то знати да су у Сентандреји најгоре гостионице, јер Сентандрејци од гостионичара госте одмамљују, па не могу на крај изићи. Зато у Сентандреји у биртији ретко да има добра вина.

²⁷ Овде почива слуга божји.

Сад тај младић доведе Србијанца у једну стародревну кућу, недалеко од Преображенске цркве. Једна стара капија с бока, а с фронта мала ниска врата. Кад уђеш, басамак доле, налево два басамака горе, па соба, па опет три басамака више, па соба; нешто оријентално-европски. Кућа, или кућица, зидана 1700 године.

– Ето, видиш, ту је тај живео што сам му плочу читао.

Кад су ушли, а већ ту је било више страних гостију. Наш младић није био прави домаћин ове куће; данас је и он гост, али тек кућа му је дедовина. Његов сродник је прави домаћин. То је Влада Огњан. Али може и он кога хоће довести.

Гости се представе и брзо се упознају. Најлакше је тако приликом храма упознати се. Служе шљиву, хлеб и ракију, па ето и ручка. После ручка оду да виде коло у порти.

Опет се врате. Приспе време вечери. Та ће раније почети и свршити се, јер ће бити у школи бал.

Баш да се вечера сврши, а нашем полудомаћину, томе младићу који је Србијанца довео, донесу са поште писмо. Младић тај звао се Војко Огњан. Чита писмо, на лицу му се боја мења. Пусту писмо на сто.

– Дакле, умро сиромас Васа!

– Наш Васа! Васа Огњан! Васа Решпект!

Сви од родбине зачуђени; читаш на једном лицу задовољство, на другом сажаљење. Странци забленуто гледе. Од родбине неко рече:

– Нека га, добро једаред што је скончао!

Други опет:

– Штета! Био је Mordkerl, јунак!

Војко уздахне; њему је најтеже било.

– Сад нећу ићи на бал. Сви спомени његова жалосна жића сабили ми се у главу. Ко хоће, нек иде на бал; ко остане, томе ћу испричати живот тог несрећника, ког из свег срца жалим.

Неколико њих кажу да неће ићи на бал, само да чују какав је то човек. Ту остаде и Јанаћ Сарајлија.

IV

Када се разиђоше који хтедоше на бал, Војко Огњан овако поче причати:

– Васа Огњан, или Васа Решпект, био је син нашег чика Игње Огњана Решпекта. Које што сам од старијих чуо, које што сам видео сам, све ћу вам испричати. Пред очи ћу вам ставити једну жалосну породичну слику.

Игња Огњан, наш чика, био је прави Сентандрејац. Шта је био? Не зна се шта је. Рувета није имао. Имао је своју кућу и винограде и од тога је живео. И могао је поштено од свога иметка живети. Имао је жену Сару и сина јединца Васу. Неописано добра, мекана, питома жена.

Чика Игња је био мало жестоке нарави, а син исти на њега. Чика Игња био је и надрикњига, то јест нешто је читао, па је мислио да много зна. Иначе, био је поштен од пете до главе. Био је, истина, особењак, као понајвише њих у породици његовој што су били. Тако, на пример, имао је једног брата од стрица који се по други пут женио, па кад је видео да она синовима од првог мужа вуче, поче је гонити, али кад није хтела ићи, а он узне жене јастуке и перине, па изађе пред кућу с њима, на пијаци, јер ту је кућа била, и маказима све исече. Био је баш први дан Духова, но мало је ветар дувао, па раздувао перје, тако је изгледало као да снег пада. Јединца сина од прве жене није трпео, јер га је држао за трошацију; није се с њиме тридесет година, до смрти, разговарао. Давао је оном кога је обегенисао и новаца у зајам, мада је тврд био, и то без обвезнице, и много му је новаца пропало. И покрај свега тога, није се ником тужио, држећи да би и онако временом све то његов син упропастио. Када је умирао, није се хтео ни исповедати, ни причестити; рекао је околини да није у животу никога преварио, па му није до те нужде. Док је живео, мада је имао више кућа, лети, код куће, најрадије би се по тавану шетао. Економска лозинка била му је: што год купиш, то је јевтино; што год продајеш, то је скупо.

Син његов, док му је отац живео, био је раскошан; а када остаде без оца – штедљив, премда је и госта честито угостио, као год и гладног нахранио. Он би рекао: „Док сам имао оца, имао сам ко ми тече, али кад га немам, бар то морам сачувати што ми је оставио“. И овај је у женидби првој био срећан, али без деце, у другој несрећан. Кад је самац био, маст је на фунту куповао; а кад му ко пребаци да је то срамота, одговори: „Када имам буре масти, куварица краде по вољи, а одмах се не позна; а кад је мало, лакше је ухватити“. И он, као прави син оца, дао је таван још лепше оправити. Прозор тавански гледа на сокак, над њим красна пупчаста стрејица, као гладиолета. Он намести испод ње столицу, седне, па чита, а овамо гледи у паузи ко сокаком пролази. Понајвише би читао дела о социјалним питањима, о источном питању, о великој Србији која се има саградити; био је ужасан српски шовениста; па онда читао би радо брошуре финансијске, особито о аустријским финансијама, о могућном државном банкротству. Кад би га каква цифра финансијска у брошири пекла, устао би, па би се шетао по тавану тамо-амо, као мачак, прави таванородни син свога оца. Али је био поштен, мада жесток; слагао није никад, а то ће много рећи.

Доста то, од родбине сваки му је био више-мање особењак.

V

Чика Игња, кад му се што допало, имао је обичај на то рећи: „Решпект“. Ако му се није допало, и онда решпект; ако се разљутио, или подсмевао, и онда решпект. Тај „решпект“ залепио се за њега, и место Игње Огњана постаде Игња Решпект. Кад је синак Васа почео ићи у школу, њега деца назваше Васа Решпект, и тај до смрти остаде. Ја сам као дете нешто врло мало познавао чика Игњу Решпекта. Умро је годину–две после мог оца; био сам онда још дете.

Кад ми је отац умро, тек сам наступио у шесту годину. Мог покојног оца никад нећу заборавити. Мати ми је пре умрла. Оцу ми је било преко седамдесет година. Уочи оног дана када ће умрети, уђем к њему, по обичају, унутра да му ноге чешкам. Он је у кревету лежао и најволео је да га прочешкам. А ја, чешкајући га, гледао бих му у очи хоће ли ми крајцару дати, јер увек сам крајцару или две за то добио. Мој отац дозове ме к себи, до главе му станем, а он, сиромах, метне ми суву руку на главу и рече:

– Само ми је жао што не знам коме ћу тебе, сироче, оставити.

Те ми се речи ужљебиле у мозак, нити ћу их икада заборавити.

Отац заспи, уђе газдарица и изведе ме ван. Ујутру, пробудим се, чујем жубор, ларму; обуку ме, уведу у другу собу, а мој сиромах отац лежи мртав, већ и обучен. Гледам га, лице му се смеши. Бог зна какве је муке у том смешењу, на самрти, у ропцу, претрпео! Али то смешење никад нећу заборавити; чини ми се канда се на мене смешио. И то хладно смешење остаде ми, као сироти, вечита утеха. Кад су га упожавали, ишао сам и ја за сандуком, али право за сандуком, но нисам плакао, нисам осећао значај те смрти; то сам осетио доцније.

После упока одведу ме код чика Игње и даду ми кафе с кифлом. Ја сам је слатко појео. Сутра сам тек осећао бољу, и то детињу. Одведоше ме тустору, у другу кућу. Из наше куће разносили су све што је ко хтео.

Колико се сећам, чика Игња је био жустар, окретан старац. Васа већ онда није био код куће; већ је био катана, хусар.

Па како постаде хусар? Кажу овако:

Отац му је био престрог, Васа опет жив деран. За најмању ситнарију га тукао. Ако учитељ каже да није знао лекцију, а он удри по Васи; ако се игра, ако се туче с децом, опет туци по Васи. Кад се већ сазнало да га ма за шта туче, лукава деца ишла су оцу на тужбу, мада их није тукао. „Васа ме је тукао“, то је доста, па Васа извуче фуру. И то тукао би га страшно. Када се чика Игња разљути, он га узме обема рукама за уши и за главу, дигне га у висину, па га пусти као јаје. Срећан Васа ако се онда може подићи и побећи. Онда побегне